

УДК 341.171

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.5.35>

ПРИНЦИПИ ПРАВА ТА ЦІННОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У РІШЕННЯХ СУДУ ЄС

Яворська І.М.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри європейського
права факультету міжнародних відносин
ЛНУ ім. І. Франка
ORCID: 0000-0002-4504-9065
e-mail: irynayavorska@hotmail.com*

Яворська І.М. Принципи права та цінності Європейського Союзу у рішеннях суду ЄС.

У статті зосереджено увагу на принципах права ЄС - законності, правової визначеності, реалізації законних очікувань, верховенства права, дотримання і захисту прав людини, які є засадничими для функціонування правової системи ЄС. Доведено необхідність застосування принципів права ЄС у правозастосовчій та правотворчій практиці України як передумова захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні та пришвидшення вступу України до ЄС. Враховуючи європейський напрямок розвитку України, як зазначає Верховний Суд, а також початок дії Угоди про асоціацію, правові позиції, сформульовані у рішеннях Суду ЄС положення можуть враховуватися адміністративними судами України як аргументація, міркування стосовно гармонійного тлумачення національного законодавства України згідно з усталеними стандартами правової системи Європейського Союзу. Зосереджено увагу на рішеннях Суду ЄС, які спрямовані на забезпечення функціонування законності, правової визначеності, реалізації законних очікувань, захисту прав і свобод людини і громадянина в ЄС. Згадано важливість застосування рішень Суду ЄС в контексті забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина. Виокремлено важливість захисту персональних даних в рамках ЄС як засади функціонування вільного ринку ЄС, що ґрунтується на засадах вільного руху товарів, осіб та послуг. Підкреслено в свою чергу роль і значення цінностей Союзу, які дозволяють забезпечити захист і повагу прав людини в ЄС, і яких також незмінно повинна дотримуватись Україна для реалізації вступу до Європейського Союзу, що в свою чергу гарантуватиме захист прав і свобод людини і громадянина, сприятиме пришвидшенню вступу України до ЄС і безумовно виступить додатковою гарантією захисту прав і свобод людини в Україні. А відповідно до Договору про Європейський Союз, Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність жінок і чоловіків.

Судові органи України після вступу до ЄС будуть зобов'язані у випадку необхідності тлумачення права ЄС звертатись до Суду ЄС. Отже, як відзначалося знання практики Суду ЄС, змісту рішень, яким доповнюється та змінюється з огляду на зміну суспільних відносин нормативний зміст принципів права ЄС та цінностей видається необхідним : а) у процесі імплементації норм права ЄС у законодавство України; б) у процесі розгляду спорів, що виникатимуть у зв'язку з застосуванням права ЄС і потребуватимуть звернення до існуючих рішень, у яких здійснено тлумачення принципів права ЄС; в) у процесі подання судами України преюдиційних звернень до Суду ЄС в рамках процедури преюдиційного розгляду у випадку необхідності тлумачення права ЄС (після вступу України в ЄС).

Ключові слова: принципи права ЄС, цінності ЄС, повага прав людини.

Yavorska I.M. Principles of law and values of the European Union in the decisions of the CJEU.

The article focuses on the fundamental principles of EU law – legality, legal certainty, legitimate expectations, the rule of law, and the protection of human rights - which are essential for the functioning

of the EU legal system. It substantiates the necessity of applying these principles in both the law-making and law-enforcement practices of Ukraine as a prerequisite for safeguarding human and civil rights and freedoms in Ukraine and for accelerating the country's accession to the European Union.

Given Ukraine's European integration trajectory, as emphasized by the Supreme Court and the commencement of the Association Agreement, the legal positions formulated in the decisions of the Court of Justice of the European Union (CJEU) may be taken into account by Ukrainian administrative courts as persuasive arguments for the harmonious interpretation of national legislation in accordance with the established standards of the EU legal system.

The article highlights CJEU decisions aimed at ensuring legality, legal certainty, the protection of legitimate expectations, and the safeguarding of human and civil rights and freedoms within the EU. The importance of applying the Court's jurisprudence in this context is emphasized. Particular attention is paid to the protection of personal data within the EU as a fundamental element of the functioning of the Union's single market, which is based on the free movement of goods, persons, and services.

The role and significance of the Union's values are emphasized, as these values ensure the protection and respect for human rights within the EU and must be consistently upheld by Ukraine in its pursuit of EU membership. This, in turn, will guarantee the protection of human rights and freedoms in Ukraine, contribute to the acceleration of EU accession, and provide an additional safeguard for individual rights and liberties.

According to the Treaty on European Union, the Union is founded on the values of respect for human dignity, freedom, democracy, equality, the rule of law, and respect for human rights, including the rights of persons belonging to minorities. These values are common to all Member States in a society characterized by pluralism, non-discrimination, tolerance, justice, solidarity, and equality between women and men.

Following Ukraine's accession to the EU, national courts will be obliged, when necessary, to refer questions of EU law interpretation to the Court of Justice of the European Union. Therefore, as has been noted, knowledge of CJEU case law and the evolving content of its decisions – which complement and adapt the normative substance of EU law principles and values in response to changing social relations – is essential in: (a) the process of implementing EU legal norms into Ukrainian legislation; (b) the adjudication of disputes arising from the application of EU law and requiring reference to existing judgments interpreting EU legal principles; and (c) the submission of preliminary references by Ukrainian courts to the CJEU in accordance with the preliminary ruling procedure, where interpretation of EU law is necessary (after Ukraine's accession to the EU).

Key words: principles of EU law, EU values, respect for human rights.

Постановка проблеми. Виконання вимог Угоди про асоціацію, укладеної між Україною та ЄС і в подальшому після отримання повноправного членства в ЄС, забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина, передбачає знання і застосування рішень Суду ЄС як у правотворчій, так і правозастосовчій практиці України. Особливо зазначене стосується принципів права, що сформовані та закріплені у практиці Суду ЄС. Починаючи з моменту створення Суду ЄС і до сьогодні, принципи права, сформовані у рішеннях Суду ЄС застосовуються в якості джерел права в рамках ЄС і можуть використовуватись в якості аргументації тлумачення винесених рішень судами України. Йдеться про принципи законності, правової визначеності, реалізації законних очікувань, верховенства права, дотримання і захисту прав людини

Відповідно до п.8.20 постанови від 08.09.2021 р. у справі № 640-3041/20 Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду дійшов висновку, що Рішення Суду ЄС у справі *Fens vs Republic* не є джерелом права, яке застосовується адміністративним судом в розумінні ст.9 Конституції України та ст. 7 Кодексу адміністративного судочинства України. При цьому, Верховний суд бере до уваги, що, враховуючи європейський напрямок розвитку України, а також початок дії Угоди про асоціацію, правові позиції, сформульовані у рішеннях Суду ЄС можуть враховуватися адміністративними судами як аргументація, міркування стосовно гармонійного тлумачення національного законодавства України згідно з усталеними стандартами правової системи Європейського Союзу, однак не як правова основа (джерело права), врегулювання відносин, стосовно яких виник спір.

Мета дослідження. Полягає у проведенні комплексного дослідження основоположних принципів права ЄС та цінностей ЄС, які слід використовувати у правотворчій та правозастосовчій практиці України.

Стан опрацювання проблематики. Окремим аспектам дослідження зазначених питань присвячено праці Кушнір І., Колесніченко В.В., Рим О.М.[13], Фалалєєвої Л.Г. [15, 16], Куровської І.А.[12], Яворської І. [18].

Виклад матеріалу дослідження. Відповідно до п.8.20 постанови від 08.09.2021 р. у справі № 640-3041/20 Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду дійшов висновку, що Рішення Суду ЄС у справі *Fens vs Republic* не є джерелом права, яке застосовується адміністративним судом в розумінні ст.9 Конституції України та ст. 7 Кодексу адміністративного судочинства України. Верховний суд бере до уваги, що, враховуючи європейський напрямок розвитку України, а також початок дії Угоди про асоціацію, правові позиції, сформульовані у рішеннях Суду ЄС можуть враховуватися адміністративними судами як аргументація, міркування стосовно гармонійного тлумачення національного законодавства України. Рішення Суду ЄС «можуть враховуватися адміністративними судами як аргументація рішень, винесених судами України».

Виходячи з цього видається актуальним дослідження принципів права ЄС та цінностей, які, як закріплені нормами установчих договорів, так і покладені в основу рішень Суду ЄС підлягатимуть застосуванню судами України. Принципи права, закріплені в установчих договорах ЄС, отримали розширене тлумачення Судом ЄС, а також з іншого боку, принципи, сформовані в результаті правозастосовчої практики Суду ЄС отримали закріплення в свою чергу в установчих договорах та актах вторинного права. Безпосереднє посилання на практику Суду ЄС здійснюється у Роз'ясненнях до застосування Хартії ЄС про основні права. Йдеться про Роз'яснення до ст. 52 Хартії ЄС – «Дія та тлумачення принципів», у якій зазначено, що тлумачення і застосування статті здійснюється на підставі судової практики.

Принципи законності, правової визначності, пропорційності, реалізації законних очікувань, захисту прав людини деталізовано Судом ЄС у рішеннях *European Commission v Republic of Poland*, *Erich Stauder v City of Ulm*, *Staff Salaries*, *Mulder v Minister van Landbouw*, *Efisol v Comomission*, *W. Ferrario and others v Commission of the European Communities*, *Comission v Council – Cites*, *Asociația "Forumul Judecătorilor din România"*, *Panellinos Syndesmos Viomichanion Metapoitiis Kapnou v Ypourgos Oikonomias kai Oikonomikon*, *James Wood v Fonds de garantie des victimes des actes de terrorisme et d'autres infractions ma Ypourgos Agrotikis Anaptyxis kai Trofimon*, у справі *Comission v. United Kingdom*, *Jürgen Römer v Freie und Hansestadt Hamburg ma Seda Küçükdeveci v Swedex GmbH & Co. KG*, *Bindl v Commission*, T-354/22 та ін. Також слід згадати рішення у справі *Instituto Cervantes v.Commission*, T-376-21, у снправі *Nordic Info*, C-128/22) та інші [18]. У Роз'ясненнях до Хартії ЄС про основні права подаються посилання на три рішення Суду ЄС, перше з яких стосується "принципу недискримінації" і визначає дискримінацію як ситуацію, в якій "різні правила застосовуються до порівнянних ситуацій або одне й те саме правило застосовується до різних ситуацій" (283/83 *Racke*). Два інших рішення стосуються "принципу рівного ставлення", який вимагає, щоб до порівнянних ситуацій не застосовувалися різні підходи, а до різних ситуацій не застосовувалися однакові підходи, якщо таке ставлення не є об'єктивно виправданим (C-15/95 *EARL de Kerlast* ; C-292/97 *Karlsson* та інші). Показовим є рішення у справі C-205/15 *Toma*. У справі *Sonia Chacón Navas v Eurest Colectividades SA* стверджується, що загальний принцип недискримінації належить до основоположних прав, які є складовою частиною загальних принципів права Європейського Союзу, а принцип рівності згадується у контексті потреби уніфікації його застосування із правом Союзу [18].

В контексті дотримання принципу законності можна згадати рішення у справі *Instituto Cervantes v.Commission*, T-376-21, в якому наголошується на порушенні принципу прозорості під час тендерних торгів. В цьому рішенні Суд застосовує принцип рівності, а саме йдеться про «рівне ставлення до учасників торгів».

Показовим є рішення Суду справедливості ЄС (Велика Палата) від 4 жовтня 2024 року, *Lindenapotheke*, C-21/23, в якому Суд справедливості ЄС дійшов висновку, що система засобів правового захисту, встановлена GDPR, є невичерпною, визнавши, що цей регламент не перешкоджає державам-членам передбачати в національному законодавстві можливість для конкурентів особи, що, як стверджується, є відповідальною за порушення основних положень цього регламенту, оскаржити це порушення в суді як недобросовісну комерційну практику. На додаток до цього, він надає роз'яснення щодо обсягу поняття «дані про стан здоров'я» [7]. Справа *Bindl v Commission*, T-354/22 - Рішення Загального Суду (Шоста Палата, розширений склад) від 8 січня 2025 року, вкотре засвідчує дієвість захисту персональних даних в ЄС [8].

Принцип правової визначеності. Суд ЄС долучився і до формування та утвердження принципу правової визначеності, та пов'язаного з ним принципу, що реалізується владними органами, принципу законних очікувань. Зазначений принцип є елементом теорії формальної законності (поряд з теорією правління на основі закону та теорією демократії та законності утворюють формальну теорію верховенства права), що передбачає наявність таких характеристик законів як загальність, чіткість, прийняття органом влади в межах компетенції, стабільність протягом певного часу, заборона зворотної дії закону тощо [18].

У праці «Огляд практики Європейського Суду з прав людини: щодо застосування принципу юридичної визначеності: окремі аспекти» Ірина Кушнір, менеджер проєкту Ради Європи «Підтримка судової влади України в умовах війни та післявоєнного періоду» зазначає, що формулювання «згідно із законом» вимагає, по - перше, щоб оскаржуваний захід мав певне підґрунтя в національному законодавстві. По-друге, воно стосується якості закону, вимагаючи, щоб закон був доступним для відповідної особи, яка повинна мати можливість передбачити його наслідки, та був сумісним із верховенством права. Це формулювання передбачає, що національний закон повинен бути достатньо передбачуваним у своїх формулюваннях для надання особам необхідної інформації щодо обставин та умов, за яких органи влади можуть вдатись до заходів, які впливають на їх права, гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [6].

Також важливо пам'ятати про забезпечення аналізованими принципами сталості правового регулювання. Як зазначає В. Колесніченко «стабілізуюча функція принципів права ЄС припускає стабільність правового регулювання й існуючих правовідносин і, в остаточному підсумку, правопорядку; принципи права ЄС, на відміну від простих юридичних правил (норм права), що у періоди політичних, економічних і соціальних потрясінь піддаються більш глибоким змінам, забезпечують певну наступність юридичного порядку. Вони (особливо загальні принципи права) мають дуже довгий термін життя. Тим самим принципи права виступають фактором стабільності правової системи, не виключаючи при цьому можливості її еволюції» [11; с. 12].

Відповідно до ст. 1 Лісабонського Договору Європейський Союз «Союз заснований на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, включаючи прав осіб, які належать до меншин. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, в якому панівними є плюралізм, недискримінація, толерантність. Поняття та зміст цінностей ЄС досліджено науковцем Колесніченко В.В. Він визначає цінності Європейського Союзу як принципи права ЄС найбільш високого порядку («мегапринципи»), що відбивають основні засади, які утворюють правове надбання сучасної європейської цивілізації, дотримання яких гарантовано на високому – наднаціональному – рівні. Їх можна назвати і принципами-цінностями, оскільки багато які з них (свобода, демократія, правова держава, повага прав людини й основних свобод) раніше були закріплені у ст. 6 Договору про Європейський Союз 1992 р., де було названо «принципами». Крім того, в інших статтях Договору про Європейський Союз у редакції Лісабонського договору (ст. 21 ДЄС) зазначені цінності також називаються «принципами». У тій же статті, де закріплено цінності Союзу, вони визнаються загальними для всіх держав-членів, тобто входять до категорії загальних принципів права; вони є основними засадами, що утворюють правове надбання сучасної європейської цивілізації. Крім того, розглянуті принципи-цінності відрізняються від інших принципів права ЄС рівнем і строгістю захисту у випадку порушення, причому санкції для держав-порушників передбачені самим установчим договором [11, с. 11-12].

Суд нагадує, що Європейський Союз заснований на цінностях, які є спільними для держав-членів, і що повага до цих цінностей є необхідною умовою для вступу до Європейського Союзу. Таким чином, Європейський Союз складається з держав, які вільно та добровільно взяли на себе зобов'язання щодо цих цінностей, повага до цих цінностей та їх просування є фундаментальною передумовою, на якій ґрунтується взаємна довіра між державами-членами. Дотримання державою-членом цих цінностей є умовою для користування всіма правами, що випливають із застосування Договорів до цієї держави-члена, і не може бути зведено до зобов'язання, яке держава-кандидат повинна виконувати для вступу до Європейського Союзу і яке вона може ігнорувати після свого вступу.

Також необхідно враховувати і необхідність розуміння і дотримання цінностей Союзу, визнання і застосування яких є передумовою набуття членства ЄС.

Преамбула ДЕС визначає певні цінності (непорушні та невід’ємні права людини, демократію, рівність, свободу та верховенство права) як “європейську спадщину”. Суд ЄС вважає, що фундаментальні цінності, викладені у статті 2 ДЕС, є частиною автономної “конституційної основи” права ЄС (Висновок 1/17 СЕТА (англ. Opinion 1/17 Agreement CETA), п. 110), яка також визначає природу і функції цінностей у правовому порядку ЄС. Закріплення цінностей також пов’язане з необхідністю гарантій їх захисту. ЄС має спеціальний механізм захисту цінностей, викладених у статті 2 ДЕС, який може бути задіяний, якщо існує явний ризик серйозного порушення державою-членом або якщо серйозне і тривале порушення вже відбулося (див. статтю 7 ДЕС у поєднанні зі статтею 354 ДФЕС). Активація цього механізму може призвести до призупинення певних прав держави-члена.

Перелічені у статті 2 ДЕС цінності Суд ЄС відніс до “загальних принципів”, які є (неписаною) частиною права ЄС, які Суд ЄС захищає. Як правило, це фундаментальні права людини (*C-29/69 Stauder v City of Ulm*, п. 7). Прецедентним у цьому відношенні стало рішення Суду по справі *EPT*. Захист прав людини Суд ЄС відносить до ряду принципів права Європейського Союзу, яким повинно відповідати як вторинне право, так і дії органів Європейського Союзу. Починаючи з рішення по справі *Nold v Commission*¹, Суд все частіше звертається для визначення його змісту до Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року [18]. У справі *European Commission v Republic of Poland* Суд ЄС зокрема наголошує на необхідності поваги цінностей Союзу – верховенства права (рішення від 25 липня 2018 року, *Minister for Justice and Equality* (Недоліки в системі правосуддя), C-216/18 PPU, EU:C:2018:586, пункти 48 та 63, та від 24 червня 2019 року, *Commission v Poland* (Незалежність Верховного Суду), C-619/18).

У первинному праві перше посилання на демократію як на принцип, на якому ґрунтується діяльність державних органів держав-членів (див. колишню частину 1 статті F Маастрихтського ДЕС), з’явилося завдяки Маастрихтському договору. ЄС вважає людську гідність недоторканою цінністю, яку необхідно поважати і захищати. Це загальний принцип права ЄС – *Kingdom of the Netherlands v European Parliament and Council*, який Суд ЄС також визнав як законну мету, що виправдовує перешкоди для свобод внутрішнього ринку (див. C-36/02 Omega) [19].

У рішеннях по справах Босфорус та Ебоні [9] Суд вказав, що допустимість обмежень на користування основними правами людини повинна оцінюватися у контексті суспільної значимості тих цілей, які переслідуються такими обмеженнями. Суд встановив, що докази, які висувуються державами з метою виправдання відступлення від виконання зобов’язань по праву ЄС, які мають джерелом право ЄС, «повинні розглядатися у світлі загальних принципів права, і основних прав людини».

Висновки. Таким чином, завдяки рішенням Суду ЄС сформульовано та деталізовано ті принципи і цінності, які підлягають безпосередньому застосуванню національними судовими органами. Це принципи верховенства права, законності, недискримінації, що має подвійне значення – недискримінація за ознакою статі, статусу особи, та недискримінація, що полягає у забороні однакового ставлення до різних ситуацій, чи різного ставлення до однакових ситуацій, принцип ефективності, принцип рівності сторін, правової визначеності, принцип реалізації законних очікувань, принцип відшкодування заподіяної шкоди (*Kingdom of the Netherlands v European Parliament and Council*, *European Commission v Republic of Poland*, *Minister for Justice and Equality*, *Kjell Karlsson and Others*, *Instituto Cervantes v. Commission*, *W. Ferrario and others v Commission of the European Communities* та інші).

Преамбула ДЕС визначає певні цінності (непорушні та невід’ємні права людини, демократію, рівність, свободу та верховенство права) як “європейську спадщину”. Суд ЄС вважає, що фундаментальні цінності, викладені у статті 2 ДЕС, є частиною автономної “конституційної основи” права ЄС. Зобов’язок дотримання та захисту цінностей закріплено у таких рішеннях Суду ЄС як: *CETA*, *European Commission v Republic of Poland*, *Stauder v City of Ulm*, *Nold v Commission* та ін.

Застосування практики Суду ЄС у правовій системі України вже сьогодні гарантуватиме захист прав і свобод людини і громадянина, сприятиме пришвидшенню вступу України до ЄС і безумовно виступить додатковою гарантією захисту прав і свобод людини в Україні.

¹ Як зазначено у рішенні в справі *Nold v Commission* «основоположні права складають невід’ємну частину загальних принципів права».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Постанова від 08.09.2021 № 640/3041/20 Верховний Суд. Касаційний адміністративний суд. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0640780-21#Text>.
2. Огляд практики Суду справедливості Європейського Союзу. Рішення за лютий 2024 року. Відп. за вип.: Перший заступник керівника Апарату Верховного Суду, д-р юрид. наук Р.Ш. Бабанли. Опрацювання та переклад рішень: Д.П. Мордас, Д.О. Мудрак, Т.В. Простибоженко, А.А. Петренко. Київ. 2024. 73 с.
3. Огляд практики Суду ЄС (квітень-липень 2023). Відповідальний за вип.: Перший заступник керівника Апарату Верховного Суду, д-р юрид. наук Р.Ш. Бабанли. Опрацювання та переклад рішень: Д.П. Мордас, О.Ю. Тарасенко, Д.О. Мудрак, А.А. Петренко, Київ. 2023. 190 с.
4. Огляд прецедентного права Суду ЄС у сферах, що регулюються Угодою про асоціацію між Україною та ЄС. Проект ЄС «Підтримка впровадження Угоди про асоціацію між Україною та ЄС». URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/review-of-the-case-law-of-the-eu-court-of-justice-fields-covered-by-the-association-agreement-2018.1.1.ukr_1.pdf.
5. Judgment of 05/06/2023, Commission v Poland (Indépendance et vie privée des juges) (Case C-204/21, EU:C:2023:442). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_SES_04_07_2023.pdf.
6. Кушнір І. Огляд практики Європейського суду з прав людини щодо застосування принципу юридичної визначеності: окремі аспекти. Київ. 2023. 236 с.
7. Огляд практики Суду Європейського Союзу. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_SES_11_12_2024.pdf.
8. Огляд практики Суду справедливості Європейського Союзу. Рішення за січень–лютий 2025 року. Відп. за вип.: Перший заступник керівника Апарату Верховного Суду, д-р юрид. наук Р.Ш. Бабанли. Опрацювання та переклад рішень: О.Ю. Тарасенко, Ю.В. Місько, Д.О. Штода. Київ, 2025. 40 с.
9. Judgment of the Court of 27 February 1997, Ebony Maritime SA and Loten Navigation Co. Ltd v Prefetto della Provincia di Brindisi and others (C-177/95, EU:C:1997:89). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61995CJ0177>.
10. Judgment of 18 June 1991, ERT/DEP (C-260/89). URL: http://www.cvce.eu/obj/judgment_of_the_court_of_justice_ert_dep_case_c_260_89_18_june_1991-en-ac327ff6-878b-465a-83ca-57ac517483d7.html.
11. Колесніченко В.В. Принципи права Європейського Союзу: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В.В. Колесніченко; кер. роботи М.А. Дамірлі; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса. 2010. 22 с.
12. Куровська І.А. Принцип «верховенства права» як провідний принцип права Європейського Союзу та Ради Європи. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016 (№ 3). С. 86–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2016_3_16.
13. Рим О. Співвідношення принципів рівності і недискримінації у практиці Суду ЄС. *«Право і суспільство»*. 2019. № 4. С. 330–336.
14. Tomášek, M., Šmejkal, V. та ін. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС. Прага: Wolters Kluwer ČR, 2024. 1780 с.
15. Фалалеева Л. Роль Копенгагенських критеріїв у реалізації цінностей Європейського Союзу. 2017. *Наукові записки Інституту ВРУ*. С. 114–122.
16. Фалалеева Л.Г. Сучасна модель захисту основоположних прав в Європейському Союзі. *Наукові записки Інституту законодавства ВРУ*. 2018. С. 69–76.
17. Яворська І. Принципи права ЄС у практиці Суду ЄС. Сучасна парадигма публічного управління: Збірник тез VI Міжнародної науково-практичної конференції (14-16 листопада 2024 р.) / [За наук. ред. канд. екон. наук доц. Стасишина А.В.]. Електр. Вид. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2025. 930 с.
18. Яворська І., Микієвич М. Суд Європейського Союзу: правовий статус та реалізації правотворчої функції: монографія. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2017. 248 с.
19. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/fr/TXT/?uri=CELEX:62011CJ0373>.